

ГРОБ БОГАТЕ ГРАЂАНКЕ ИЗ КАСНОАНТИЧКОГ НАИСА (NAISSUS)¹

Гордана Јеремич

Археолошки институт, Београд

Тони Чершков

Завод за заштиту споменика културе Ниш

Драгана Вуловић

Београд

e-mail: jeremic.g@gmail.com	Оригиналан научни рад
Примљено: 29. 12. 2014.	УДК: 904:726.8(497.11)''03''
Прихваћено: 30. 6. 2015.	902.2(497.11)''2012''

Апстракт: Током 2012. године на простору текстилне индустрије „Бенетон Србија”, у Јагодин мали, Ниш (Naissus), због потребе изградње фабричког постројења, извршена су систематско-заштитна археолошка ископавања. Радовима је обухваћен југоисточни део познате касноантичке некрополе Наиса, дуж *via publica* за Раџијарију. Откривено је укупно 75 гробних целина, међу којима највећи број представљају зидане гробне конструкције (37), као и сахране у обичним гробним јамама (29), док је најмањи број гробова-циста од опека и тегула (9). На основу покретних налаза, овај део некрополе је опредељен у IV и прву половину V века.

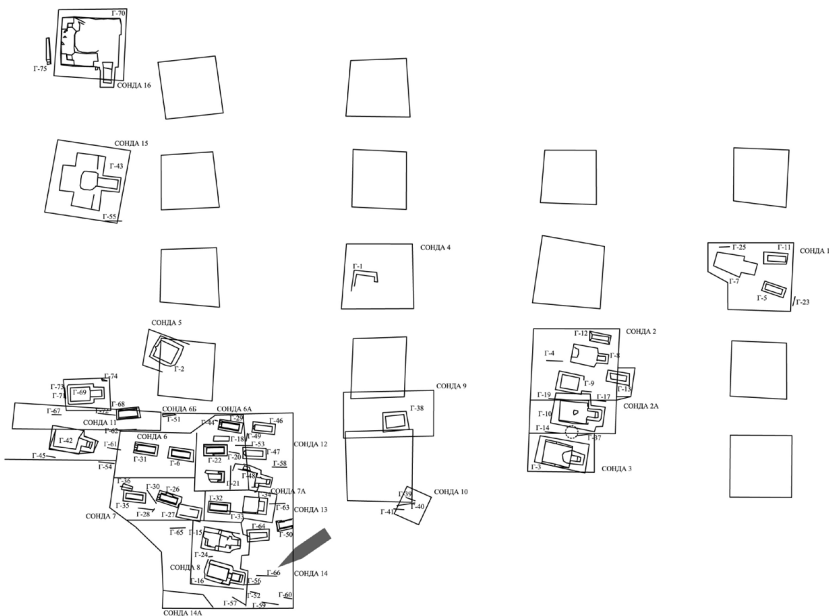
Међу истраженим целинама, према богатству инвентара, издваја се гроб слободно укопане покојнице (гроб Г-66), постављен непосредно испред дромоса једне полуобличасто засведене гробнице. У раду ћемо се бавити антрополошком анализом остеолошког материјала, стилско-типолошком анализом по-кретних налаза из гроба, израђиваних и коришћених у једном релативно ограниченом просперитетном периоду Наиса, током IV века, у циљу сагледавања начина живота и погребног обичаја на овом примеру.

Кључне речи: Јагодин мала, Ниш, Naissus, касноантичка некропола, гробни инвентар, накит, IV век

Због потребе изградње фабричке хале – објекта 1А, у северозападном делу текстилног комплекса „Бенетон Србија” (бивша фабрика текстила

¹ Приложени текст настао је као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије *Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног, војног и резиденцијалног карактера у римским провинцијама на тлу Србије* (бр. 177007).

„Нитекс”), у Пантелејској улици бр. 58, ГО Пантелеј, град Ниш, вршена су заштитно-систематска археолошка истраживања од јула до октобра 2012. године (Чершков, Јеремић 2013, 61–62; Чершков, Јеремић и Алексић 2014, 53–60). Реч је о ископавањима у оквиру касноантичке некрополе у Јагодин мали, која се са прекидима истражује више од 80 година. Некропола, формирана на уздигнутом лесном платоу на десној обали Нишаве, на терену који у римско доба није био насељаван, коришћена је за сахрањивање становника касноантичког Наиса у периоду од пуна три века (IV–VI / почетак VII века) (Зотовић, Петровић-Спремо 1968, *passim*; Поповић 1975, 494; *Јагодин мала*, 13).

Сл. 1. Јагодин мала, Ниш, Бенетон 2012, ситуациони план некрополе
(А. Вукојевић, документација ЗЗСК Ниш)

Fig. 1. Jagodin mala, Niš, Benetton 2012, ground plan of the necropolis (A. Vukojević, documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments of Niš)

Приликом ископавања 2012. године у кругу фабрике „Бенетон”, регистровано је укупно 75 гробних целина (сл. 1).² Највећи број целина (37)

² Пет целина није било могуће испитати, јер су залазиле у профиле чија проширења инвеститор није дозвољавао. У питању су налази једног гроба-цисте, два зидана гроба, једне полуоблично засведене гробнице и једне гробнице са аркосолијима и калотом.

припада гробовима зиданим од камена, опеке и малтера, од чега су 21 гроб у облику саркофага – *chamosorion*, 13 полуоблично засведених гробница и три гробнице са калотама. По бројности следе сахране у обичним гробним јамама (29 гробова), код којих се јављају варијанте директног полагања покојника у земљу или у дрвени ковчег, док је најмањи број забележених гробова-циста, са конструкцијом од опека или тегула, поређаних у форми сандука, двосливног крова или полуобличног свода – свега девет конструкција (Чершков, Јеремић и Алексић 2014, 56–59).

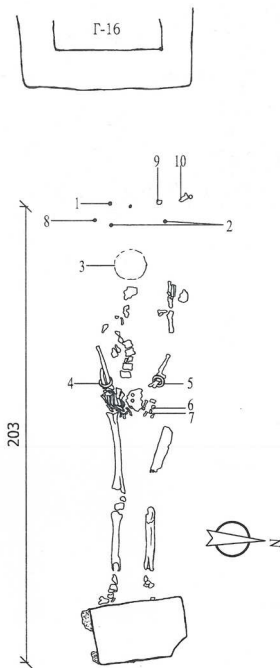
Од свих истражених гробних целина, само 11 – односно 7,5% од укупног броја није било на мети пљачкаша у касноантичко или новије доба: шест слободних укопа, три зидана гроба и једна полуоблично засведена гробница. Међу овим интактним целинама, по богатству инвентара, издваја се гроб слободно укопане покојнице, који је носио теренску ознаку Г-66, из сонде 14, у југозападном делу истраживаног простора.

Опис гроба

Реч је о сахрани покојнице у плиткој гробној јами, на чијем је источном крају била положена опека формата 41 x 29 x 4 cm, која јој је покривала ноге (сл. 2–3). Због структуре земљишта, гробни укуп није могао у основи да буде јасно уочен. Покојница је вероватно била сахрањена у дрвеном сандуку, што би могло да се закључи на основу налаза шест гвоздених клинова на западном крају гробне јаме.³ Гроб се налазио на 0,60 м удаљености од источног краја дромоса полуоблично засведене гробнице (Г-16), пратећи његову северну ивицу. Ниво тла на који је положена покојница Г-66 одговара нивоу прага улаза у полуобличасту гробницу (кота 197,57 м).

Покојница је била оријентисана запад–исток са девијацијом од 1° од запада према северу и положена на леђа, са рукама прекрштеним у пределу стомака. Скелетни остаци покојнице, у тренутку открића, били су у веома трошном стању. Међутим, у гробу је регистрован веома богат инвентар, који се састојао од накита, делова одеће и гробног прилога (сл. 4, Т. I–II). Нађени су сребрна игла, пар златних наушница, огрлица од златних и стаклених перли и златним механизмом за копчање, по једна масивна сребрна наруквица отворених крајева на рукама, а на прстима леве руке златни и сребрни прстен. С десне стране главе нађени су фрагменти стакленог балсамарија, положеног као прилог у гробу.

³ Тер. инв. Ц-176, 177, 179–181. Народни музеј Ниш, студијска збирка.

Сл. 2. Гроб 66, Бенетон, цртеж (И. Голубовић, документација ЗЗСК Ниш)
Fig. 1. Grave 66 from Benetton, drawing (I. Golubović, documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments of Niš)

Сл. 2. Гроб 66, Бенетон, фото (З. Радосављевић, документација ЗЗСК Ниш)
Fig. 1. Grave 66 from Benetton, photo (Z. Radosavljević, documentation of the Institute for the protection of cultural monuments Niš)

Покретни налази из гроба

Сребрна игла

Изнад десне стране главе покојнице регистрована је сребрна игла (*acus*), полиедарске главе и оштећеног врха (*Јагодин мала*, 107, кат. 86) (Т. I, 1). С обзиром на положај у гробу, највероватније је служила за причвршћивање тканине којом је глава покојнице била покривена.

Током истраживања на простору „Бенетона” регистроване су, поред ове, још четири сребрне игле из две гробне целине. Идентичан примерак потиче из суседне, полуобличасто засведене гробнице (Г-16), где је у пределу главе покојнице старости 20–29 година (скелет бр. 5) регистрована игла са главом у облику полиедра, којој недостаје врх (*Јагодин мала*, 107, кат.

Сл. 4. Комплет накита из гроба 66 (фото З. Радосављевић, документација ЗЗСК Ниш)

Fig. 4. Set of jewelry from grave 66 (photo Z. Radosavljević, documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments of Niš)

86). Три сребрне игле нађене су у зиданом гробу (Г-6), удаљеном око 13 м у правцу северозапада (Чершков, Јеремић и Вуловић 2014, 39, Т. 1/2-4). У овом гробу, где је било сахрањено пет особа, код индивидуе женског пола, старости 6–7 година, нађене су три сребрне игле, различито моделованих глава. Једна, делимично очувана, била је полиедарска,⁴ док су друге две, дужине по 6,5 цм, имале биконичне главе, од којих је једна била украшена косим канелурама. У гробу је регистрован бронзани новац Констанција II (355–361) типа *Spes Reipublicae*,⁵ захваљујући којем би, са свим ограничено-стима које нумизматички налази носе, једна од ових сахрана могла оквирно да буде датована око средине или треће четвртине IV века.

На простору некрополе у Јагодин мали налази игала су веома ретки. Забележен је још примерак од танке бронзане жице са овалном главом, нађен

⁴ Тер. инв. Ц-19, Народни музеј Ниш, студијска збирка.

⁵ Тер. инв. Ц-11/2012, АЕ 4. Захваљујемо Весни Црноглавац, вишем кустосу Народног музеја у Нишу, на овом податку.

током првих систематских истраживања тридесетих година XX века (*Јагодин мала*, 109, кат. 89). Због веома танког тела, највероватније је служио за причвршћивање одеће или вела финије текстуре. Сребрне игле, различито моделованих глава (полиедарске, биконичне, у облику пиније, тордиране), срећу се у гробовима на некрополама Паноније у IV веку и опредељују се као игле укоснице (Lányi 1972, 110).⁶ Из Далмације, са простора Салоне, потиче сребрни примерак идентичан овом јагодинмалском, дужине 6,15 цм, са полиедарском главом, за који аутори кажу да је служио за причвршћивање косе или вела те да је карактеристичан за подунавске некрополе III–IV века (Višić-Ljubić 1994, 287, кат. 11). Блиску паралелу за сребрну иглу са главом у облику пиније, датовану на основу новца Констанција II (351–361), налазимо у инвентару женског слободно укопаног гроба из Птуја – *Poetovio* (Tušek 1997, Т. 4, 1).

Металне игле са полиедарским главама или главама у облику пиније такву форму највероватније дугују коштаном примерцима, израђиваним приликом једноставнијег технолошког поступка резбарења животињских костију. Овакве игле су биле нарочито популарне у касноантичкој провинцијској производњи од III до средине V века (Petković 1995, 29, tip I). Израђиване су за римско провинцијско тржиште, а од краја IV века, и за германске досељенике, што је утицало на развој наушница и игала са полиедарским украсом из доба сеобе народа.

Наушнице

У инвентару гроба 66 из „Бенетона”, код покојнице је регистрован пар златних наушница са привеском (*Јагодин мала*, 82, кат. 42) (Т. II, 2). Наушнице имају кружне алке благо размакнутих стањених крајева. На њима је залемљена мања кружна петља, на коју се надовезује привесак од тање златне жице, који је у горњем делу ливен у облику алке из једног комада, док је на другом крају савијен и двоструко намотан. На привеску се налазе нанизане две кружне златне алке, од које је једна неправилно ливена, а састављене су од шест спојених гранула, затим стаклена зелена хексагонална перла, док је на доњем делу још једна кружна златна алка са шест гранула, неправилно ливена. Укупна дужина наушница је 4,9 цм, пречника карике 1,8 цм, висине привеска 2,2 цм и тежине 5,17 г.

⁶ Број сребрних примерака доминира у односу на оне бронзане или коштане, од укупно 46 примерака, сребрних је 20, бронзаних 14, а коштаних свега 10. Уп. Lányi 1972, 172, Abb. 66/2, 4–6, 11; 184.

Пар наушница из Јагодин мале припада распрострањеном отвореном типу наушница равно сечених или стањених крајева, са привеском (Поповић 1996, 16, тип I/1a). У Јагодин мали овакве наушнице су регистроване у четири гробне целине. Идентичан пар потиче из гроба слободно укопане покојнице из круга фабрике „Бенетон” (гроб Г-14), где је једна наушница фрагментована – недостаје део привеска са алкама и перлом (*Јагодин мала*, 82, кат. 43), а у инвентару гроба је заступљена и огрлица од златних перли у облику посуда (*Јагодин мала*, 86, кат. 51), какве су забележене на огрлици из гроба Г-66. И овај гроб би, на основу паралела, могао да се определи у време око средине или друге половине IV века.

Пар наушница нађен 1975. године у гробници у Кнезселској б. б. у Јагодин мали указује на то да су оне израђене или наручене у истом јувелирском центру. Код овог пара разлика је у постојању механизма за копчање у облику мале петље (*Јагодин мала*, 81, кат. 41). Пар наушница из гроба слободно укопане покојнице (Г-12) из „Бенетона” има очувану кружну отворену алку и привесак са петљом, међутим, недостаје перла, за коју претпостављамо да је постојала (*Јагодин мала*, 82, кат. 43). Најлуксузнији пар наушница овог типа нађен је у полуоблично засведеној гробници (Г-34) у „Бенетону”, где је, поред елемената као на наушницама из гроба 66, на горњем делу привеска било залемљено кружно лежиште од злата, са уметком од зеленог стакла (*Јагодин мала*, 81, кат. 40).

Према налазима са виминацијумских некропола (око 90 примерака од злата, сребра или бронзе), датују се у период II–III века, са продуженом употребом до прве половине IV века (Зотовић 1995, 235–236, тип IV). Наушнице отвореног типа са привеском срећу се углавном у инвентару касноантичких гробова, као што је забележено у Панонији, у Сирмијуму (Раденовић 1986, 56, сл. 5), а у Дарданији – у гробу 126 у Подујеву – *Vindanae* (Фидановски 1998, 629, кат. 287) и два пара у гробу 7 северне некрополе у Липљану – *Ulpiana* (Фидановски 1998, 606–607, кат. 252, 254). Пар наушница, непознатих услова налаза, из збирке Народног музеја у Београду, припада типу са отвореном кариком, са привеском на који су нанизане две хексагоналне перле, одвојене алкама са гранулама, и једна перла у облику амфоре. Наушнице су широко датоване од II до прве половине IV века (Поповић 1996, 65, кат. 4, сл. 4). Сматрамо, на основу паралела из затворених целина Наиса, да се могу уже определити у период IV века, када је овакав накит био нарочито популаран код женског становништва централнобалканских области.

Огрлица

У пределу врата покојнице регистрована је огрлица састављена од 18 златних и 100 стаклених перли, са очуваним механизмом за закопчавање (Т. I, 3), укупне тежине 11,77 г (*Јагодин мала*, 87, кат. 53). Златне перле, дужине 0,7–1,1 цм, израђене су од танког златног лима, у облику посуда, мање или више наглашеног трбуха, док је пет перли вретенасте форме. Једна перла је украшена на трбуху хоризонталним паралелним канелурама. Стаклене перле, 0,5–0,7 цм, тамнозелене су, хексагоналног пресека тела, са вертикалном кружном перфорацијом. Механизам за закопчавање се састоји из два дела, у облику четвртастих издужених купа, на чијим су доњим крајевима алке, док се на врховима налазе затворена алка за причвршћивање и алка отворених крајева, савијена у облику слова С. На основу реконструкције огрлице, претпоставља се да су две златне перле биле поред механизма за закопчавање, а између њих по шест стаклених перли, од којих би у том случају две недостајале.

Ниске са златним перлама у облику посуда забележене су у шест женских гробова у Јагодин мали, у „Бенетону”. Реч је о огрлицама са златним перлама које су чиниле ниску, или су биле комбиноване са стакленим хексагоналним или цилиндричним перлама (*Јагодин мала*, 86–89, кат. 51–56). Укупан број регистрованих перли од златног лима на некрополи је 72, од чега је десет примерака на трбусима имало украс у облику двоструких канелура. Још пет златних перли (1,4–1,7 цм), у облику амфора са ребрастим хоризонталним украсом, нађено је на Винуку и највероватније представљају гробни налаз из III–IV века (Јовановић 1978, 47–48, кат. 21, сл. 88).

Огрлице од низова златних и стаклених перли карактеристичне су за касноантички период. Ниске у којима се спорадично појављују перле од златног лима, карактеристичне су за крај III и IV век (Поповић 1996, 38, тип IV, 2). Из Ремесијане потиче ниска од четири перле од златног лима у облику посуда и девет перли од стакла у облику полиедра. Блиску паралелу налазимо и у Улпијани, у гробу 7 северне некрополе, где је поред два пара наушница, сличних налазима из гроба 66 из „Бенетона”, нађена огрлица од девет златних перли у облику посуда, са наглашеним трбусима, полусферичним или биконичним, и једном перлом украшеном канелурама. Ниска је садржавала и 24 стаклене перле хексагоналног пресека, а цео сет је оквирно датован у IV век (Фидановски 1998, 607, кат. 255).

Перле у облику посуда/амфора омиљене су у касноантичко доба.⁷

⁷ Ову форму перли поједини аутори називају „цилиндричне перле са лоптасто проширеним средишњим делом” (Јовановић 1978, 44; Поповић 1996, 38, перле тип I). У мађарској литератури среће се израз „перле у облику амфора” (*Intercisa* II, 443), термин који смо усвојили за ову врсту перли.

На некрополама IV века у Панонији забележено је преко 100 примерака од златног лима без украса, док су перле са канелурама на трбуху нешто ређе заступљене (Lányi 1972, 87–88, 182, Abb. 63, 15–16; Müller 2010, 200). Перле од стакла хексагоналног пресека представљају такође веома честе налазе међу касноантичким накитом. Коришћене су и као украс на привесцима наушница од племенитих метала, али и нанизане на огрлицама. Израђиване су најчешће од светлозеленог или тамнозеленог, а понекад и плавог стакла. Из касноантичких гробова у Панонији познато је преко 500 примерака оваквог облика перли (Lányi 1972, 182, Abb. 63, 9; Müller 2010, 199).

Наруквице

На обе руке покојнице сахрањене у гробу 66 у „Бенетону” налазила се по једна масивна наруквица (сл. Т. II, 4, 5), од сребра, пуно ливена, пречника 7,2 x 6,2 x 0,7–0,8 cm, тежине 56,60 и 55,87 г (*Јагодин мала*, 69, кат. 18). Наруквице су отвореног типа, кружног пресека тела, равно сечених и благо сужених крајева.

Реч је о типу наруквица које су најчешће израђиване од бронзе и представљају локалне провинцијске производе (Jovanović 1978, 26). Паралелу налазимо у инвентару касноантичког гроба откривеног 1928. године на локалитету „Хајдучка чесма”, југоисточно од циглане у Нишу. Поред бронзане наруквице елипсастиг пресека и стањених крајева, нађени су бронзана пређица и крстообразна фибула (Ајдић 1972, 41–42; Jovanović 1978, 30, kat. 36 narukvica; 67, kat. 68).⁸ Могуће је да се налази из ове целине могу одредити у период од друге трећине до средине IV века.

Сребрна наруквица отвореног типа, али задебљаних крајева нађена је, према податку из инвентарске књиге Народног музеја у Нишу, у једном гробу током ископавања 1936. године (*Јагодин мала*, 70, кат. 19, са старијом литературом). Овакве наруквице, распрострањене на ширем подручју Балкана, датују се од краја IV до VII века и честе су на налазиштима која се везују за Германе (Jovanović 1978, 25–26). Примерак из „Бенетона”, према својим бронзаним прототиповима, могао би да буде хронолошки старији од примерака са задебљаним крајевима.

⁸ Фибуле овог типа се на некрополи у Свилошу датују у време друге трећине IV века (новац Констанса 348–350, Констанција II 340–351) (Dautova-Ruševljan 2003, Т. Т. XIV, 30. 1; XVIII, 41. 3; XLVI, 81. 1), као и у Бешкој (новац Константина I 317–318, Криспа 321–324, Констанса 337–341, Констанција II 351–355) (Marijanski Manojlović 1987, Т. 15, G. 14. 1; Т. 16, G. 15. 1; Т. 18, G. 19. 1), мада су у широј употреби у трећој четвртини IV века, 364–380. године (Petković 2010, 264–266, tip 34/D2).

Прстење

На прстима леве руке регистрована су два прстена – један златни са стакленим уметком и један сребрни, неукрашен. Златни прстен (Т. II, 6), израђен техникама ливења, гранулације, лемљења, пречника алке 2,0 цм, пречника главе 1,1 цм и тежине 3,24 г, састоји се од алке полукружног пресека и кружне главе, оивичене златном жицом рађеном у мотиву астрагала (*Јагодин мала*, 61, кат. 1). На глави се налази кружна касета за полусферични уметак од прозирног модроплавог стакла. На спојевима алке и главе, на раменима прстена, налазе се са обе стране по две кружне крупне грануле.

Прстење овог типа – са кружном алком и два пара гранула на раменима – карактеристично је за накит IV века (Поповић 2001, 19). Јавља се у римском материјалу од II века и сматра се формом хеленистичког, источног порекла (*Intercisa* II, 403; Jovanović 1978, 14). Код луксузнијих примерака, као уметак, коришћено је полудраго камење, нарочито смарагд, док је од јефтинијих варијанти коришћено зелено стакло, а уместо оникса светлоплаво или беличасто (*Intercisa* II, 404). За налазе накита са уметком од стакла из области Унутрашње Дакије и Дарданије у доба касне антике, А. Јовановић претпоставља да су израђивани у локалним радионичким центрима (Jovanović 1978, 14).

Паралелу за златни прстен са уметком налазимо у сребрном примерку из Јагодин мале, из средишњег дела некрополе (двориште Енглеског дома). У гробу са покривачем од опека сложених на две воде (гроб II Н-85/1961), на прсту десне руке покојнице нађен је сребрни прстен, грубље израде, са по две грануле на раменима и касетом са уметком од карнеола, са нејасном представом у плитком рељефу (Jovanović 1978, 19, kat. br. 12, sl. 10 – уметак од стакла; *Јагодин мала*, 61, кат. 2 – уметак од карнеола). Поред њега, покојница је била украшена већом количином накита: паром бронзаних наушница, огрлицом од стаклених и ћилибарских перли, бронзаном наруквицом и бронзаним прстеном са ливеном гемом са рељефном представом (*Јагодин мала*, 62, кат. 4; 90, кат. 59).⁹ Налази из овог гроба датовани су генерално у IV век.

У време прве половине IV века опредељен је налаз из Доброг Дола код Скопља (Вучковић-Тодоровић 1958, 296, сл. 12). У гробном инвентару регистрован је златни прстен, пречника 2,2 цм, идентичне кружне касете са мотивом астрагала и са два пара гранула на раменима, као код јагодинмалског примерка, али без очуваног уметка. Разлика је у облику алке, која је

⁹ Бронзани прстен је нађен испод главе као прилог покојнику.

на примерку из Доброг Дола са унутрашње и спољашње стране жлебљена. Као основа за датовање гробних налаза послужило је бронзани новац, доста оштећен, из суседног, повезаног гроба, протумачен као ковање Константина I (Вучковић-Тодоровић 1958, 295, сл. 9). Међу хронолошки осетљивим материјалом у том суседном, мушком, гробу налази се и позлаћена бронзана фибула, која се на основу типологије С. Петковић може сместити у време од Константина I до краја владавине Јулијана Апостате, 306–361. године (Petković 2010, tip 34/B₃, 257, 261–262, sl. 86), што би приближно одговарало датовању гробног инвентара у другу трећину, до средине IV века.

Из Интерцисе, из целина и слојева IV века, потиче већи број примерака прстења украшеног гранулама на раменима, а у једном случају уз примерак златног прстена је нађен новац Константина I (Vágó, Bóna 1976, T. 22, grob 1221/1). У прву половину IV века датује се и златни прстен – гробни налаз из Костола – *Pontes*, који има кружну жлебљену алку украшену мотивом астрагала, два пара гранула на рамену и касету неукрашене ивице (за разлику од јагодинмалског примерка), са уметнутим стакленим фасунгом тамноплаве боје (Јовановић 1982, 83–84, T. I, 1, 1a; Поповић 2001, 112, кат. 11).

Украшавање руба касете жицом у облику астрагала јавља се на златном прстену из збирке Народног музеја у Београду, са непознатог налазишта (Поповић 2001, 114, кат. 15). Предмет је генерално датован у IV век, док је у период III века опредељен веома сличан прстен, такође непознатих услова налаза, из Народног музеја у Београду, који има главу са касетом са сивкастим стакленим уметком. Једино је алка другачије моделована, састављена од три спојене жице, изведене у облику астрагала (Поповић 1992, 32, кат. 44, сл. 44).

Слично прстење носили су и мушкарци, како је судити на основу налаза сребрног примерка из касноантичког гроба са некрополе у Хрватској Дубици (Кошчевић, Макјанић 1986, 121, 126, паромена 3, T. 1, 1–8). Уз покојника су били приложени остава од девет новчића у кожној кеси, стаклена чаша, гвоздени секира и нож. Овај гроб се сматра усамљеном појавом у тим подручјима, због полагања стаклене чаше у гроб и налазу прстена овог типа, који је окарактерисан као печатни, оријенталног (сиријског) порекла (Кошчевић, Макјанић 1986, 122).

Сребрни прстен са леве руке покојнице из гроба 66 из „Бенетона” припада најједноставнијем типу прстења – кружним алкама од тракасте жице (Т. II, 7). Прстен је у тренутку открића био веома крт и распао се на

више фрагмената.¹⁰ Ширина траке је 1 мм, а њена дебљина 0,5 мм. Припада хронолошки неосетљивој групи налаза, која се среће кроз читав период антике, а израђује се углавном у облику масивних примерака, најчешће од бронзе, понекад и полудрагог камења (опал, карнеол) (Поповић 1992, 15, тип IX).

Стаклена посуда

С десне стране лобање нађена су 22 фрагмента посуде од жућкастог стакла, тањих зидова (Т. II, 8).¹¹ Поједини очувани елементи посуде дозвољавају прилично поуздану реконструкцију облика. Реч је о прстенастом ободу, ка унутра увученом и савијеном, пречника 1,5 цм, цевастом врату, лоптастом трбуху и равном ширем дну балсамарија.¹² Припада типу балсамарија сферичног реципијента и дужег цевастог врата (Ružić 1994, 29–30, тип III/7e, kat. 369–407, Т. XVIII, 1–11). Балсамарији су налажени најчешће крај главе покојника, на низу некропола, али су познати и из насеобинских слојева III–IV века, из Сремске Митровице – *Sirmium*, Војке, Брзе Паланке – *Egeta*, Чачка – Терме, Коловрата (Ružić 1994, 29, kat. 369–371, 381, 390, 391, 393, 394; Јеремић, Гојгић 2012, 72, kat. 98). Производе се кроз читав период антике (I–IV век), техником слободног дувања (Ružić 1994, 29).

Са простора некрополе у Јагодин мали потиче већи број оваквих посуда. Приликом истраживања 2012. године у „Бенетону”, регистровано је око 20 примерака, целих или фрагментованих, израђених претежно од зеленкастог, маслинастозеленог или жућкастог стакла. У античкој збирци Народног музеја у Нишу налази се још 24 балсамарија са простора ове некрополе, оквирно опредељених, на основу паралела, у III–IV век (Дрча 2000, 214; *Јагодин мала*, 126–136, kat. 122–142). Претпостављамо да ипак

¹⁰ Тер. инв. Ц-172, Народни музеј Ниш, студијска збирка.

¹¹ Тер. Инв. Ц-178, Народни музеј Ниш, студијска збирка.

¹² У стручној литератури не постоји сагласност око назива ових форми стаклених посуда. Распрострањени назив за тоалетне бочице, којима посуда из Јагодин мале припада, у домаћој и претежно иностраној литератури јесте *balsamarium*, уп. Ružić 1994, 22–34, типови III/3–9; Lazar 2003, 175–197, sl. 50–51, са старијом литературом. У *Речнику античког и средњовековног стакларства. Терминологија, технологија, типологија / Dictionary of Ancient and Medieval Glassworking*, аутора Despina Ignatiadou и Anastassios Antonaras (издање Завода за заштиту споменика културе Краљево, Краљево 2011), за посуде овакве форме се срећу термини *unugentarium* – посуда за мирисна уља (стр. 113–114), али и фиола (*phial/vial*) – бочица која се користила у медицинске или ритуалне сврхе у античко и средњовековно доба (стр. 119).

припадају вишој хронологији, периоду IV и почетка V века.¹³ У најмлађе примерке, с краја IV века, спадају два балсамарија од зеленкастог стакла, нађена у полуоблично засведеној гробници са фреском са Христовим монограмом на своду, датованих новцем Теодосија I (?) (393–395) (Чершков, Алексић 2008, 104, сл. 5; *Јагодин Мала*, 46–47, сл. 31; 126, кат. 123; 133, кат. 136; 166, кат. 189).

Антрополошка анализа

Методолошки оквир

Висок степен декомпозиције остеолошког материјала ограничио је делимично антрополошку анализу,¹⁴ тако да су приликом утврђивања пола на скелетном материјалу посматрани само морфолошки и метрички елементи на посткранијалном скелету (Bass 1995). Добијени метрички елементи и на основу њих израчунати индекси приказани су у *Табели 1*. На зубима су мерени мезиодистални и вестибулолингвални дијаметри, онако како је то препоручио Хилсон (Hillson 2005, 260–262) и приказани су у *Табели 2*.

Индивидуална старост је утврђивана на основу промена на зубима максиле (упоређивање промена на оклузалној површини на денталном материјалу са нумеричком класификацијом оједености оклузалне површине молара према животном добу које је формулисао Бротвел (Brothwell 1981, 72) и промена на оклузалној површини на денталном материјалу са нумеричком класификацијом оједености горње површине свих зуба према животном добу које је дефинисао Лавџој (Lovejoy 1985); морфолошких промена стерналних крајака ребара (посматрана је метаморфоза дубине, зглобне јаме, облика, ивица и конфигурације бедема, као и глобално стање кости, на основу девет (0–8) фаза прогресије које обухватају период од 18 до преко 70 година (Işcan *et al.* 1984a; 1984b; 1985)); морфолошких промена на пршљеновима (посматран је епифизни прстен као и присуство, односно одсуство остеоартритичних промена (према Scheuer and Black 2000, из Cox *et al.* 2014, 375, Т. 7–62), степена окоштавања епифизно-дијафизних спојева

¹³ Налази гробова који би били опредељени у период III века нису регистровани приликом систематских археолошких истраживања. Налаз новца цара Проба, који је забележио А. Оршић Славетић у једном од слободно укопаних гробова у Јагодин мали током истраживања 1933. и 1934. године, могао би да упућује на старију сахрану, али и на дуготрајну употребу новчића у касној антици. В. Оршић Славетић 1934, 305.

¹⁴ IV степен – делимична очуваност скелетних остатака (у гробу су утврђени само веома ломљиви делови скелета, тешко их је ископавати, подићи, паковати и транспортовати).

(табела са временским распонима, у годинама, у којима окоштавају епифизно-дијафизни спојеви (Ferembach *et al.* 1980) и степена сраслости сакралних пршљенова (табела са временским распонима у годинама, у којима окоштавају епифизно-дијафизни спојеви – према Krogman, Işcan 1986; McKern, Stewart 1957; Redfield 1970; Suchey *et al.* 1984; Ubelaker 1989a, 1989b, из Buikstra and Ubelaker 1994, 43, fig. 20).

Одређивање степена очуваности хуманог остеолошког материјала преузето је од Ж. Микића и Н. Миладиновић-Радмиловић (Микић 1978: 9; Миладиновић-Радмиловић 2011, 11).

Резултати антрополошке анализе

Антрополошка анализа је показала да је у гробу била сахрањена индивидуа женског пола, стара 20–24 године.¹⁵

Анализа зуба је показала да су били присутни само зуби максиле 12, 13 и 17. Хипоплазија је била слабо изражена. На присутним зубима је видљива абразија I степена (у глеђи). Каријес није уочен.

Због степена декомпонованости остеолошког материјала, није било могуће посматрање евентуалних палеопатолошких промена и епигенетских карактеристика.

¹⁵ Од костију кранијалног скелета није очуван ниједан фрагмент. Од костију посткранијалног скелета очувани су: десни радијус (_дЕ.Р., _дР1/3, _{2/3}М1/3), леви радијус (_{1/2}Р1/3), десна улна (_дР1/3, _{1/3}М1/3), десни фемур (_{2/3}Р1/3, М1/3, _{2/3}Д1/3), десна тибија (_{1/3}Р1/3, _дМ1/3, _{1/3}Д1/3), лева скапула (<25%), сакрум (<25%), пет фрагмената карличних костију (дужине 3,60–5,50 цм), 42 фрагмента дугих костију руку и ногу (дужине 1,10–17,60 цм), шест фрагмента епифиза (дужине 3,60–5,50 цм), четири фрагмента тела пршљена (дужине 2,75–4,40 цм), шест фрагмената ребара (дужине 3,15–5,10 цм), десна *os triquetrum* (75–100%), десна *os pisiforme* (75–100%), десна *os capitatum* (100%), I десна метакарпална (Е.Р., Р1/3, М1/3, Д1/3, _дД.Е.), II десна метакарпална (_дЕ.Р., _дР1/3, М1/3, Д1/3, Д.Е.), III десна метакарпална (_{2/3}Е.Р., _дР1/3, М1/3, _дД1/3), IV десна метакарпална (_дЕ.Р., Р1/3, М1/3, Д1/3, _дД.Е.), V десна метакарпална (Е.Р., Р1/3, М1/3, _дД1/3, _{1/3}Д.Е.), V лева метакарпална (_дР1/3, М1/3, Д1/3, Д.Е.), једно тело метакарпалне кости (дужине 2,20 цм), једна тарзална кост (дужине 1,20 цм), 12 фаланги шака, десни *talus* (75–100%), леви *talus* (50–75%), десни *calcaneus* (око 25%), леви *calcaneus* (<25%), десна *os naviculare* (75–100%), десна *os cuneiforme mediale* (75–100%), десна *os cuneiforme intermedium* (75–100%). Траг зеленосмеђе боје, као последица оксидације сребрне наруквице, видљив је на десном радијусу на граници Р1/3 и Д1/3 (антериорно-латерално) и на десној улни на Р1/3 (антериорно-медијално).

ПОСТКРАНИЈАЛНИ СКЕЛЕТ (СМ)		ГРОБ 66	
РАДИЈУС*		ФЕМУР*	
максимална дужина	-	максимална дужина	-
физиолошка дужина	-	бикондиларна (физиолошка) дуж.	-
а-п дијаметар средине тела	1,40 д.	а-п дијаметар испод малог трохант.	-
м-л дијаметар средине тела	1,50 д.	м-л дијаметар испод малог трохант.	-
минимални обим тела	-	а-п дијаметар средине тела	3
максимална ширина доњег крајка	3,10 д.	м-л дијаметар средине тела	2,70 д.
<i>дужинско-дебљински индекс</i>		максимални дијаметар главе	-
<i>индекс попречног пресека</i>		обим мерен на средини тела	8,70 д.
<i>дужинско-ширински индекс</i>		бикондиларна ширина	-
УЛНА*		колодијафизни угао	-
максимална дужина	-	кондилодијафизни угао	-
физиолошка дужина	-	<i>индекс робустицитета</i>	-
минимални обим тела	3,70	<i>пластрични индекс</i>	111,11
<i>калибер индекс</i>	-	<i>латимерички индекс</i>	-

*вредности су прво дате за десну, а потом и за леву страну тела
д – деконпонована површина кости

Табела 1. Мере и индекси на посткранијалном скелету
Table 1. Measurements and indices on the postcranial skeleton

ГРОБ 66		
ОДОНТОМЕТРИЈСКИ ПОДАЦИ (цм)		
ЗУБИ МАКСИЛЕ		
ДИЈАМЕТРИ	М/Л**	VB/L***
11	-	-
12	0,65	0,80
13	0,70	0,80
14	-	-
15	-	-
16	-	-
17	1,10	0,95
18	-	-
21	-	-
22	-	-
23	-	-
24	-	-
25	-	-
26	-	-
27	-	-
28	-	-

** мезиодистални дијаметри зуба

*** вестибулолингвални (буколингвални) дијаметри зуба

Табела 2. Одонтометријско испитивање зуба – максила

Table 2. Odontometric examination of teeth – maxilla

Дискусија и закључак

Приликом археолошких истраживања, као и на основу случајних налаза, на простору касноантичке некрополе у Јагодин мали у Нишу, формираној током IV века дуж пута за Рацијарију, регистрован је већи број гробова и гробница, који указују на континуитет у сахрањивању становника касноантичког Наиса током пуна три века (IV–VI / почетак VII века). Најгушћа

концентрација гробова је у средишњем и источном делу некрополе, где су сахране интензивно обављане током IV и у првој половини V века. Овом периоду припада и део некрополе који је заштитно-систематски испитиван 2012. године у кругу фабрике „Бенетон”.

У истраживањима 2012. године на простору фабрике „Бенетон”, где је регистровано 75 гробних целина, уочено је да је некропола била добро урбанистички организована, са сахранама у правилним низовима и редовима. Није долазило до преклапања, односно пресецања гробова млађим сахранама, што упућује на то да су гробнице и зидани гробови били видљиви у надземним деловима, а да су гробови слободно укопаних покојника вероватно имали одређено гробно обележје, које није остало очувано (дрвени белег, хумка од земље или слично). Међутим, многе гробне конструкције су још у касноантичко доба, као и у оно новије, биле пљачкане, па је потпуна слика о њиховим гробним инвентарима за данашње истраживаче углавном непотпуна, сем појединих примера.

Један од таквих интактних гробова представља и гроб младе жене, у теренској документацији означен као гроб Г-66, преминуле у узрасту 20–24 године, сахрањене у плиткој гробној јами, могуће у дрвеном сандуку, са опеком на источном крају, која је покривала ноге. Сахрана је обављена у непосредној близини зидане гробнице са полуобличастим сводом. Оно што овај гроб одваја од осталих јесте несразмера између скромне гробне конструкције и веома богатог инвентара, односно личних предмета које је покојница носила или поседовала за живота. У питању је осам комада накита (сл. 4, Т. I–II): сребрна игла, огрлица од златних и стаклених перли са механизмом за копчање од златног лима, пар златних наушница са стакленим перлама, пар масивних сребрних наруквица, танак прстен од сребрног лима и златан прстен са уметком од плавог стакла. Поред главе покојнице, са десне стране, био је положен стаклени балсамариј.

Покојница из гроба 66 сахрањена је према уобичајеној пракси – са богатим личним накитом и стакленом посудом, која је забележена у бројним гробовима и гробницама у Јагодин мали, Наису уопште, као и на касноантичким некрополама на ширем балканском подручју. Луксузни накит указује на то да припада богатијим слојевима становништва Наиса, али она је, из одређеног разлога, сахрањена у веома скромном гробу. Одговор на питање зашто је то учињено остаје у домену спекулација. Неки од разлога могу бити страх породице од пљачкања њеног гроба. Мада, можда су лични односи унутар саме породице утицали на то да она буде лишена привиле-

гије сахрањивања са својим прецима, рођацима или члановима породице у коју је удајом, или неким другим начином, дошла. Без обзира на те околности, сахрањена је са веома луксузним сетом накита, који одаје истанчан укус власнице, али и добро занатско умеће мајстора који су израдили ове предмете.

Приликом анализе појединачних комада накита, запажено је да они припадају типичним римским касноантичким јувелирским производима. Налаз сребрне игле у гробу указује на то да је глава покојнице највероватније била покривена тканином и причвршћена иглом. У касној антици нису постојала строга правила у вези са покривањем главе жена. У ликовним уметностима (фреске, мозаици), нађеним у фунерарном контексту, жене су најчешће приказиване без марама и велова, међутим, у појединим списима се помиње обавеза да жене које су прешле из пубертета у зрело доба морају у јавности да носе вео, као и жене из високог сталежа, или оне које су се одлучиле за аскетски живот посвећен Христу (Harlow 2004, 214). Сребрна игла са полиедарском главом и сребрне наруквице отворених крајева најављују једну нову епоху и моду код накита и делова ношње, која ће се нарочито развити током сеобе народа и преплести међусобне утицаје римских и варварских, нарочито германских форми.

Велики број предмета од племенитих метала указује на одређени статус који је покојница имала за живота, али и жељу оних који су је сахранили да кроз драгоцене предмете прикажу жељени статус као идеал којем се у то доба тежило пре него онај реални. Елита IV века тежила је украшавању предметима од племенитих метала како би се истицала у својој средини и, вероватно, нагласила свој идентитет, на супрот свеприсутном осиромашењу становништва (Swift 2004, 218).

Иако веома богати, налази накита од племенитих метала са простора Јагодин мале и Наиса из IV и средине V века указују на релативну униформност облика. Већи број налаза са простора некропола Паноније, Мезије, Дакције, Дарданије, негде око средине и у другој половини IV века, указују на то да су међу женским становницама биле омиљене одређене форме накита, израђиване у неком од оближњих златарских центара. О постојању одређених радионица, државног и приватног карактера, у самом Наису, постоје сасвим извесна историјска и археолошка сведочанства. У Наису је у доба касне антике постојала државна фабрика (*fabrica armorum*) за проиводњу оружја или опреме за потребе војске, а истовремено и царска радионица (*officina*) за израду предмета од племенитих метала, у којој су израђивани

поједини предмети поводом различитих царских јубилеја (Popović 1997, 134–138). Осим тога, приликом археолошких истраживања установљени су трагови металуршких активности, у облику налаза пећи и већи број предмета од бронзе припремљених за претапање, датованих у последње деценије IV века (Дрча 1983, 10). Овакви подаци указују на то да су у граду постојали физички капацитети и обучене занатлије, које су могле да стварају луксузан накит, за којим је тржиште Наиса, судећи према налазима из гробова, имало релативно бројне наручиоце.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Bass, William Marvin.** 1995. *Human Osteology. A Laboratory and Field Manual*. Columbia: Missouri Archaeological Society.
- Brothwell, Don Reginald.** 1981. *Digging up Bones*. London: British Museum (Natural History) and Oxford: Oxford University Press.
- Buikstra, Jane E., and Douglas H. Ubelaker.** 1994. *Standards for Data Collections from Human Skeletal Remains. Proceedings of a Seminar at the Field Museum of Natural History*. Fayetteville, Arkansas: Archeological Survey Arkansas.
- Višić-Ljubić, Ema [E. V.-L.J.].** 1994. Artes minores Salonae Christianae: Varia, in: *Salona Christiana*, Arheološki muzej Split, 25. 09. – 31. 10. 1994, katalog izložbe, 284–290. Ur. Emilio Marin. Split: Arheološki muzej.
- Вучковић-Тодоровић, Душанка.** 1958. Римски двојни гроб из Доброг Дола код Скопља, *Старинар*, н. с. 7–8 (1956–1957): 289–297.
- Дрча, Слободан.** 1983. Naissus, у: *Наисус-Сирмијум. Обрада метала / Naissus-Sirmium. Metal processing*, 9–31. Ниш: Народни музеј.
- Дрча, Слободан.** 2000. Римско стакло у Нишком музеју, *Гласник Српског археолошког друштва* 15–16 (1999–2000): 209–223.
- Зотовић, Љубица.** 1995. Типолошка анализа минђуша од сребра из римских радионица Виминацијума. У *Радионице и ковнице сребра*. Акта научног скупа одржаног од 15. до 18. новембра 1994. године у Народном музеју у Београду, Монографије, књига 9, ур. Ивана Поповић, Татјана Цвјетићанин, Бојана Борић-Брешковић, 233–242. Београд: Народни музеј.
- Зотовић, Љубица и Петровић-Спремо, Невенка.** 1968. *Некропола*. Ниш: Народни музеј.
- Intercisa II** 1957. Mária R. Alföldi, László Barkóczi, Jenő Fitz, Klára Sz. Póczy, Aladár Radnóti, Ágnes Salamon, Károly Sági, János Szilágyi, Eszter B. Vágó, *Intercisa II (Du-*

napentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit, *Archaeologia Hungarica series nova* XXXVI. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Işcan, M. Yaşar, Susan R. Loth, and Ronald K. Wright. 1984a. Metamorphosis at the sternal rib end: A new method to estimate age at death in males. *American Journal of Physical Anthropology* 65: 147–156.

Işcan, M. Yaşar, Susan R. Loth, and Ronald K. Wright. 1984b. Age estimation from the rib by phase analysis: White males. *Journal of Forensic Sciences* 29: 1094–1104.

Işcan, M. Yaşar, Susan R. Loth, and Ronald K. Wright. 1985. Age estimation from the rib by phase analysis: White females. *Journal of Forensic Sciences* 30: 853–863.

Јагодин мала 2014. *Јагодин мала, касноантичка некропола*, уводни текст Гордана Јеремић, аутори каталожких јединица Слободан Дрча, Гордана Јеремић, Весна Црноглавац, аутори изложбе Слободан Дрча, Весна Црноглавац, Тони Чершков, Гордана Јеремић, ур. Славиша Поповић. Ниш: Народни музеј.

Jeremić, Gordana. 2013a. Burials in *Naissus* in Late Antiquity – case study of the necropolis in Jagodin Mala. In *Constantine the Great and the Edict of Milan 313. The birth of christianity in the Roman provinces on the soil of Serbia*, Archaeological Monographs 22, ed. Ivana Popović, Bojana Borić-Brešković, 126–135. Belgrade: National Museum in Belgrade.

Jeremić, Gordana. 2013b. The Late Antique necropolis in Jagodin Mala, Niš (*Naissus*), Serbia – eighty years of research. Challenges for presentation and conservation. In *Strategie e Programmazione della Conservazione e Trasmissibilità del Patrimonio Culturale*, eds. Aleksandra Filipović, Williams Troiano, 271–281. Roma: Edizioni Scientifiche Fidei Signa.

Јеремић, Гордана и Гојгић, Александра. 2012. *Римске терме у Чачку*, Прилози за историју Чачка 3, ур. Делфина Рајић. Чачак: Народни музеј.

Јовановић, Александар. 1982. Касноантички гроб из Костола (Pontes), *Старинар* н. с. 32 (1981): 83–86.

Коšević, Remza i Makjanić, Rajka. 1986. Neki noviji arheološki rezultati s područja antičke Siscije. U *Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području*. Znanstveni skup, Karlovac, 12–14. X.1983, ur. Nives Majnarić-Pandžić, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva svezak 10, 119–126. Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo.

Lányi, Victor. 1972. Die spätantike Gräberfelder von Pannonien, *Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*: 53–213.

Lazar, Irena. 2003. *Rimsko steklo Slovenije*. Ljubljana: Založba ZRC.

Lovejoy, C. Owen. 1985. Dental wear in the Libben population: its functional patterns and role in the determination of adult skeletal age at death. *American Journal of Physical Anthropology* 68: 47–56.

- Mikić, Živko.** 1978. O antropološkoj metodologiji terenske obrade skeletnih nalaza. *Godišnjak 16, Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH* knjiga 14: 201–242.
- Милединовић-Радмилић, Наташа.** 2011. Прилог методологији антрополошке обраде инхумираних коштаних остатака. *Саопштења* 43: 7–29.
- Müller, Róbert.** 2010. *Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenekpuszta*. Mit Beiträgen von Erzsébet Fóthi, Ágnes Kustár, Adrien Pásztor, Katalin T. Rendes, Castellum Pannonicum Pelsonense Vol. 1. Budapest, Leipzig, Keszthely, Raden: A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, Balatoni Múzeum.
- Оршић Славетић, Адам.** 1934. Археолошка истраживања у Нишу и околини. *Старинар* н. р. VIII–IX (1933–1934): 303–310.
- Petković, Sofija.** 1995. *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Posebna izdanja, knjiga 28, ur. Petar Petrović. Beograd: Arheološki institut.
- Поповић, Ивана.** 1992. *Римски накит у Народном музеју у Београду*. I Прстење, Антика VI. Београд: Народни музеј.
- Поповић, Ивана.** 1996. *Римски накит у Народном музеју у Београду*. II Златан накит, Антика VI/2. Београд: Народни музеј.
- Роровић, Ivana.** 1997. Les productions officielles et privées des ateliers d'orfèvrerie de Naissus et de Sirmium. *Antiquité Tardive* 5: 133–144.
- Поповић, Ивана.** 2001. *Касноантички и рановизантијски накит од злата у Народном музеју у Београду*, Антика VIII. Београд: Народни музеј.
- Роровић, Vladislav.** 1975. Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum byzantin, *Mélanges de l'École française de Rome – Antiquité* 87-1: 445–504.
- Раденовић, Зорка.** 1986. Римски златни предмети у Музеју Срема. *Раd војвођанских музеја* 29 (1984–1985): 55–58.
- Ružić, Mira A.** 1994. *Rimsko staklo u Srbiji*, Centar za arheološka istraživanja, knjiga 13, ur. Živko Mikić. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- Swift, Ellen.** 2004. Dress accessories, culture and identity in the late Roman period. *Antiquité tardive* 12: 217–222.
- Tušek, Ivan.** 1997. Skupina poznorimskih grobov iz območja izkopa za stanovanjski blok B-2 v Rabelčji vasi – zahod na Ptuju. *Arheološki vestnik* 48: 289–300.
- Ferembach, Denise, Ilse Schwidetzky, and Martin Stloukal.** 1980. Recommendations for age and sex diagnosis of skeletons. *Journal of Human Evolution* 7: 517–549.
- Фидановски, Слободан.** 1998. Антика. У *Археолошко благо Косова и Метохије. Од неолита до раног средњег века. Каталог*, Галерија Српске академије наука и уметности књига 90, Музеј у Приштини, ур. Драгослав Срејовић, 595–647. Београд: САНУ, Приштина: Музеј.
- Harlow, Mary.** 2004. Female dress, third – sixth century: the messages in the media?,

Antiquité tardive 12: 203–215.

Hillson, Simon. 2005. *Teeth*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
Cox, Margaret, Ambika Flavel, Ian Hanson, Joana Laver and Roland Wessling. 2014. *The Scientific Investigation of Mass Graves: Towards Protocols and Standard Operating Procedures*. Cambridge: Cambridge University Press.

Чершков, Тони и Алексић, Александар. 2008. Заштитна археолошка истраживања ранохришћанске гробнице у Улици Ратка Павловића 55, Град Ниш, *Археолошки преглед* н. с. 4 (2006): 102–104.

Чершков, Тони и Јеремић, Гордана. 2013. Резултати најновијих истраживања касноантичке градске некрополе у Јагодин мали (Naissus). *Српско археолошко друштво. XXXVI скупштина и годишњи скуп. Нови Сад, 30. мај – 1. јун 2013. године. Програм, извештаји и апстракти*, ур. Војислав Филиповић, Драгана Антоновић, 61–62. Нови Сад: Српско археолошко друштво, Музеј Војводине.

Чершков, Тони; Јеремић, Гордана и Алексић, Александар. 2014. Заштитна археолошка истраживања на локалитету „Бенетон Србија” у Јагодин мали у Нишу, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 38: 53–60.

Чершков, Тони; Јеремић, Гордана и Вуловић, Драгана. 2014. О једној занимљивој гробној целини из Јагодин мале, Ниш (*Naissus*), *Зборник Народног музеја (Ниш)* 23, 35–58.

Gordana Jeremić

Institute of Archaeology, Belgrade

Toni Čerškov

Institute for Protection of Cultural Monuments of Niš

Dragana Vulović

Belgrade

GRAVE OF A WEALTHY FEMALE CITIZEN FROM THE LATE ROMAN NAISSUS

Key words: *Jagodin mala, Niš, Naissus, late Roman necropolis, grave inventory, jewelry, IV century*

During archeological investigations at the site of the late Roman necropolis in Jagodin Mala, Nis (Naissus), which have lasted, with long pauses, for more than eight decades, a part of the eastern city's necropolis was discovered on the right bank of the Nišava. Burials in this necropolis lasted for three centuries, from IV to the end of VI / beginning of VII century. Various grave forms were recorded during excavations (simple pits, graves of bricks and tegulae that mimic a casket, bricked tomb constructions for individual or group funerals). In 2012, 75 grave units were discovered in protective-systematic investigations in the western part of the "Benetton Serbia" factory complex (former "Nitex" textile factory). They belong to the oldest stage of the necropolis, dated to the period from the IV to the mid-V century based on movable finds. The largest number of burial structures had been devastated before the moment of discovery. However, among the graves that were left unlooted, a grave of the deceased buried in a simple pit (grave 66) in the southern part of the investigated area stands out for the richness of the grave inventory.

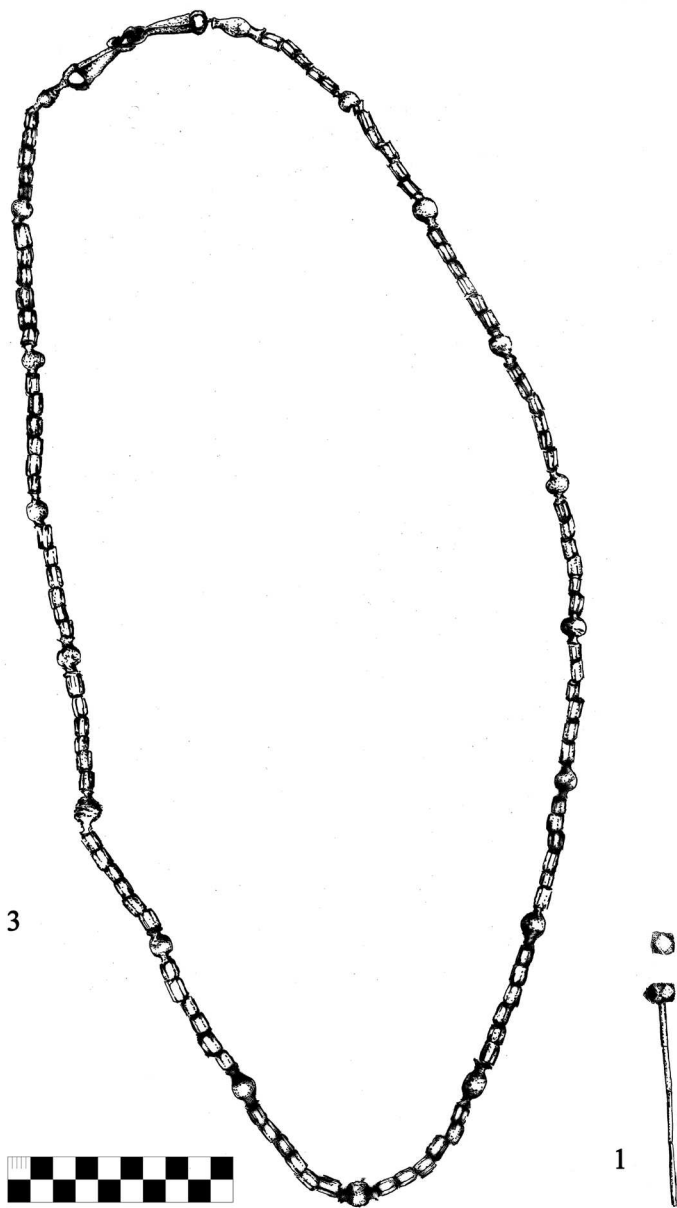
A female aged 20–24 was buried in a shallow burial pit probably in a wooden box. She was interred in a barrel-vaulted tomb (G-16). It was oriented east-west with a 1° deviation of its western part towards the north, laid on her back, arms clasped in the stomach area. The bones of the deceased were poorly preserved due to the soil composition, especially the skull, which was identified in traces. Since the person was buried in a humble pit, it is possible that the funeral was deliberately done in such a manner, for unknown reasons (fear of looting, personal family relationships that have led to the person being excommunicated by the community in some way, her foreign origin etc.).

In contrast to the modest grave form, its inventory deserves full attention because of its richness. The inventory consists of the deceased's personal jewelry, made of precious metals and glass as well as glass balsamarium placed to the right of the head. The set of jewelry consisted of silver pin, a pair of gold earrings, a glass bead necklace, two silver bracelets – one on each hand, gold and silver finger-rings on the fingers of the left hand. The silver pin with a polyhedral head was used for fastening the fabric which covered women's heads at the necropolis of Jagodin Mala, as was noted in the two other cases at the nearby grave units (brick tomb G-6 and barrel-vaulted tomb G-16).

A pair of gold earrings belongs to the type with open tapered ends and a smaller hoop with a pendant, ending in a double coil. There were three golden circular hoops with six granules on the pendant, among which there was a glass bead of hexagonal section. This type of earrings was quite common among the grave inventory in Jagodin Mala, and the late Roman Pannonia (*Sirmium*) or Dardania (*Vindanae, Ulpiana*). They were manufactured locally and were particularly popular in IV century. A necklace made of 18 gold bowl-shaped beads and 100 green glass beads of hexagonal section, identical to those on the glass earring's pendant, with a gold tin fastening mechanism is a product of the local, provincial manufacture that was popular and produced for a bigger market at the end of III and during IV century.

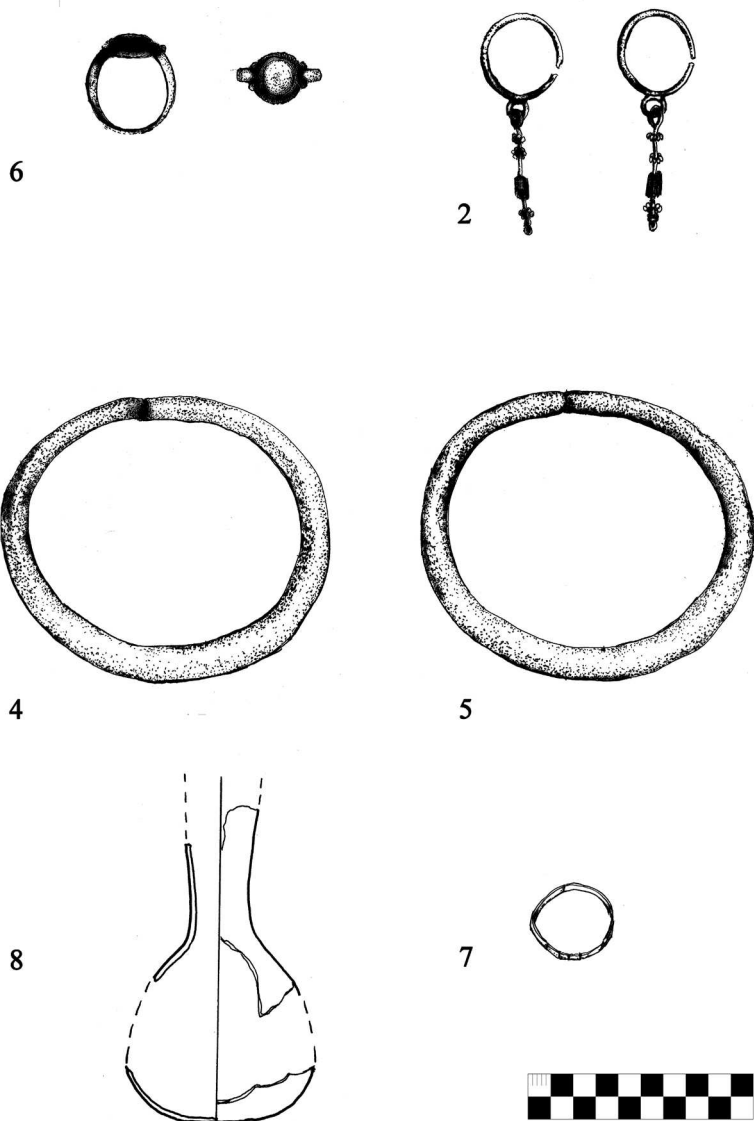
Massive silver bracelets with open and slightly tapered ends belong to local specimens of luxurious jewelry, which, judging by numerous analogies, were usually made of bronze and far more rarely of silver. An undecorated closed-ended silver finger-ring made of thin foil is chronologically insensitive. On the other hand, a golden finger-ring with a circular hoop and a large pair of granules opposite each other, a circular bezel with a motif of astragalus and a box-setting for a semispherical inlay for a cyan-blue glass is a ring of standard form, popular during IV century.

Such rich collection of personal jewelry made of precious metals could indicate a certain status – affiliation to higher circles of society that the deceased could have had in life, but it may reflect the desire of relatives or persons that buried her to display the desired status, rather than the real one, by using luxurious items. Based on analogies of jewelry from the already dated units from Jagodin Mala and other sites, the most exact time of this young woman's burial would be around the middle and the second half of the fourth century, when the Naissus experienced its economic growth, visible in many spheres of social life and when, the state, municipal and private manufacture thrived.

T. I Налази из гроба: 1. сребрна игла; 3. огрлица
(И. Ранђел, документација ЗЗСК Ниш)

Pl. I Grave finds: 1. silver pin; 3. necklace
(I. Randel, documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments of Niš)

Т. II Налази из гроба: 2. златне наушнице; 4–5. сребрне наруквице; 6. златни прстен; 7. сребрни прстен; 8. стаклени балсамариј (И. Ранђел, документација ЗЗСК Ниш)

Pl. II Finds from the grave: 2. golden earrings; 4–5 silver bracelets; 6 golden finger-ring; 7 silver finger-ring; 8. glass balsamarium (I.Randel, documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments of Niš)